

УДК 377/378:355.343:[005.336.2-043.86

Лариса Петренко,
Інститут професійно-технічної освіти НАПН України,
вчений секретар, доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник

РОЗВИТОК БАЗОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Автором висвітлено результати теоретичного аналізу наукових джерел з проблеми розвитку базових компетентностей майбутніх фахівців у системі професійної освіти. Дані конструкти є багатофункціональними і багатомірними, часто корелюють або інтегрують із ключовими (універсальними) компетентностями. Вони є складовою професійної компетентності. Теоретичну основу їх розроблення становить зміст професійної діяльності, а методологічну – різні теорії, наукові підходи, принципи тощо. Базові компетентності з кожної окремої професії (спеціальності) використовують у розробленні стандартів підготовки фахівців у системі професійної освіти.

Ключові слова: компетентність, базова компетентність, ключова компетентність, професійна освіта, майбутні фахівці.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний світ швидко змінюється. Основною причиною цього є злиття технологій і стирання меж між фізичними, цифровими і біологічними сферами, що зумовлює трансформаційні процеси в світі сучасних професій. Це проявляється в змінах на ринку праці, які пов'язуються із появою принципово нових професій і спеціальностей (зокрема, інтегрованих і укрупнених), що потребує фахівців нового покоління, здатних на практиці реалізувати отримані в процесі навчання знання і уміння, приймати відповідальні рішення, постійно підвищувати професійні кваліфікації, тобто володіти певними компетентностями. У зв'язку з цим актуальності набуває розвиток базових компетентностей майбутніх фахівців у навчальних закладах системи професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. В професійній педагогіці достатньо багато досліджень з проблем компетентнісного підходу,

формування і розвитку різних компетентностей – ключових, фахових, професійних, соціальних тощо. З огляду на зазначену тему нашого дослідження основну увагу ми приділили науковим працям, в яких відображено результати досліджень вітчизняних і зарубіжних учених ключових і базових компетентностей і компетенцій. Зокрема, це праці О. А. Белорибкіної, І. В. Борець, А. М. Волкової, А. В. Гордійчук, Ю. В. Дишлової, В. В. Єгорової, С. Г. Кравець, А. О. Лановенко, О. В. Ліскович, С.В. Перової, О. Я. Савченко, А. Ю. Середи та інших. В них висвітлено проблеми формування і розвитку ключових компетентностей науково-педагогічних працівників, учителів; майбутніх перекладачів, фахівців з транспортних систем авіаційної галузі, ресторанного сервісу, учнів основної школи тощо. Базові компетентності стали предметом дослідження Н. О. Андрущенко, В. Ф. Вишпольської, В. І. Гришко, С. А. Новописьменного, О. В. Онопрієнка, В. А. Петрук, В. О. Уманця.

Визначаючи актуальність виокремлених вище наукових здобутків, необхідно відзначити відсутність самостійних наукових досліджень з проблем формування і розвитку саме базових компетентностей майбутніх фахівців у коледжах і технікумах, які здійснюють підготовку молодших спеціалістів.

Метою статті є аналіз сутності базових компетентностей, теоретико-методологічних основ їх визначення, взаємозв'язку із ключовими компетентностями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здійснивши теоретичний аналіз наукових праць, в яких висвітлено результати дослідження базових професійних компетентностей, нами виявлено, що серед них обмаль дисертаційних досліджень. В основному результати вивчення окресленої проблеми розглядаються в статтях на рівні окремих теоретичних положень. Для досягнення мети нашого дослідження ми вважали за доцільне проаналізувати представлені в інформаційному науковому полі роботи зазначених вище дослідників.

Так, в дисертації Н. О. Андрущенко представлено результати вивчення проблеми формування базових управлінських компетенцій у майбутніх

менеджерів економічного профілю засобами інтерактивних технологій (2011 р.). Авторкою визначено та теоретично обґрунтовано базові управлінські компетенції майбутніх менеджерів економічного профілю, до яких вона відносить компетенції планування, аналізу та прийняття рішення, комунікативну компетенцію та компетенцію контролю конфліктних ситуацій. Ці складові вчена ще визначає як «складові базового рівня управлінської компетентності». Також нею введено до наукового обігу поняття «базові управлінські компетенції», під якими, на думку автора, слід розуміти «ключові компоненти базового рівня управлінської компетентності, що його повинен мати випускник-менеджер після вивчення управлінських дисциплін» [1].

Таким чином, базові управлінські компетенції майбутніх менеджерів економічного профілю вчена співвідносить з функціями управління підприємством (змістом управління), обґрунтованими в теорії управління. Водночас теорія управління в даному дослідженні виступає методологічною основою формування компетентності менеджера [1].

З таких саме позицій (змісту діяльності) підходить до визначення базових компетентностей у лідерів освіти В. І. Гам. Ним виокремлено базові компоненти розвитку феномену стратегічного лідерства: ресурси шкільної управлінської команди (лідерські компетентності, здібності стратегічного мислення і вміння виконувати функцію бачення образів стійких результатів розвитку школи); система оцінювання результативності стратегічного лідерства (розроблення і прийняття програми розвитку школи; захист нового якісного статусу школи; придбання додаткових зовнішніх ресурсів розвитку; особистісне зростання членів шкільної управлінської команди); технології компетентнісного розвитку шкільної управлінської команди, в тому числі у форматі модульного професійного навчання і проектного розвитку.

На основі цих компонентів ним виокремлено і схарактеризовано базові лідерські компетентності, які відображають «особистісну, професійну готовність і здатність членів шкільної управлінської команди реалізувати зміст стратегічного розвитку школи» [2, с. 28]. Ці компетентності мають відповідну

назву: стратегічна компетентність (здібності, необхідні для формування і розвитку школи в цілому – від визначення умов функціонування школи, які необхідні для реалізації майбутніх завдань і досягнення цілей, до розроблення загальних умов і організаційних структур, що сприяють оперативному виконанню вказаних завдань); соціальна компетентність (здатність займатися роботою з окремими людьми, групами і соціальними процесами: організація комунікації між співробітниками і керівництвом для забезпечення прийняття рішень, оброблення конфліктів, мотивації тощо); компетентності в спеціальній області (здатність осмислювати проблеми у вузьких задачних областях і розв'язувати їх); компетентності в управлінні (сформованість стратегічної і соціальної компетентностей, тобто здатність використовувати різні інструменти і прийоми для досягнення бажаного ефекту) [2, с. 29].

Таким чином у статті В. І. Гама описана технологія визначення базових компетентностей, які на практиці слугують для педагогів основою для визначення змісту підготовки фахівців і розроблення модульного навчального курсу. Відповідно до принципу модульності план складається із взаємопов'язаних і взаємозумовлених модулів, кожний з яких відносно автономний, самодостатній і завершений. По кожному модулю автором передбачена атестація слухачів.

Проблему формування базових компетентностей майбутніх правознавців досліджувала В. І. Гришко (2016 р.). На її думку, базові компетентності є запорукою успішного професійного становлення особистості. На підставі системного аналізу наукових праць з проблем підготовки майбутніх правознавців до професійної діяльності дослідниця сформулювала визначення поняття «базові компетенції майбутніх правознавців», яке в її розумінні є комплексом «освітніх досягнень майбутнього спеціаліста, які набувають у процесі навчання з метою подальшого розвитку та імплементації у професійній діяльності та характеризується стійкістю позитивних мотивів професійного саморозвитку і заснований на досвіді професійно орієнтованої діяльності» [3, с. 6].

Спираючись на існуючі класифікації, вчена обґрунтовує і доводить в процесі дисертаційного дослідження необхідність формування таких компетентностей для майбутніх правознавців, як навчальні, комунікативні, соціальні, етичні, інформаційні. Саме ці компетентності для майбутніх правознавців визначені нею як базові. Вона наголошує, що змістовна специфіка базових компетентностей цих фахівців має ґрунтуватися на певних особливостях юридичної (професійної) діяльності, а саме: феномену права в юридичній діяльності; соціальної місії професії юриста; комунікації як інструменту юридичної діяльності; етики майбутнього правознавця; ролі інформації в юридичній діяльності [3, с. 7]. Не тільки теоретичну, але й практичну цінність мають критерії та показники для встановлення рівнів (початковий, середній, достатній, високий) готовності майбутніх правознавців до формування базових компетентностей, визначені, обґрунтовані та експериментально перевірені В. І. Гришко. Відтак, до переліку базових компетентностей майбутніх правознавців авторка включає ключові (універсальні) компетентності, серед яких: навчальні, комунікативні, соціальні, інформаційні.

Серед наукових публікацій з педагогіки, психології, соціології надзвичайно мало присвячених дослідженню базових компетентностей кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів. Зокрема, питання формування базових професійних компетенцій майбутніх фахівців з ремонту та обслуговування лічильно-обчислювальних машин у професійно-технічних навчальних закладах як складова їхньої професійної підготовки порушено в статті В. О. Уманець. Він наголошує, що базові професійні компетенції мають формуватися на основі моделі, яка визначає умови здійснення процесу формування фахової компетентності [4]. Ним розроблена така модель. Вона перевірялась експериментально і її впровадження показало позитивні результати: в учнів експериментальних груп значно підвищилась пізнавальна та навчальна активність, самостійність та логічне мислення; зріс інтерес до майбутньої професії, міцність засвоєння системи знань і сформованість умінь

майбутніх фахівців. У процесі проведення формувального етапу експерименту ним доведено, що чинниками стійкого розвитку базових професійних компетенцій майбутніх кваліфікованих робітників з ремонту та обслуговування лічильно-обчислювальних машин є: реалізація сформованих потреб у навчальній діяльності; задоволеність і відношення до виконуваної діяльності. Реалізація, визначених і обґрунтованих ним умов сприяла підвищенню рівня самостійності, самоорганізації й самовиховання учнів у навчальній і практичній діяльності [4]. На жаль, у зазначеній статті автор не вказує, які саме базові компетентності формувались у процесі навчання в електромеханіків з ремонту та обслуговування лічильно-обчислювальних машин. Його основна увага прикута до визначення, обґрунтування та експериментальної перевірки організаційно-педагогічних умов їх формування.

За результатами вивчення наукових праць з піднятої проблеми можна зробити висновок. Базові компетентності є складовою професійної компетентності фахівців. Теоретичною основою їх визначення дослідники вважають зміст професійної діяльності (Н. О. Андрущенко, В. І. Гришко) і визначають зміст професійної підготовки майбутніх фахівців або інших видів діяльності (В. І. Гам), а методологічною основою – різні теорії (теорія управління, теорія професійної діяльності, теорія лідерства тощо).

Однак, треба зауважити, що багато хто з дослідників до базових компетентностей фахівців відносить ключові (універсальні) компетентності, наприклад, інформаційну компетентність, базуючись на тому, що це «пов'язано з низкою особливостей характерних для їхньої професійної діяльності» [5, с. 135]. Ідентичної думки дотримуються О. Д. Гуменний, М. Н. Дегтярева, Н. І. Долбня, А. С. Карпеченко, В. О. Радкевич та ін.

Розкриваючи сутність компетентнісного підходу до професійного навчання персоналу на виробництві, В. О. Радкевич робить висновок, що «ключові компетентності багатофункціональні, надпредметні й багатомірні, а, отже, оволодіння ними дає можливість кваліфікованим робітникам досягати високого рівня розвиненості таких якостей, як активна позиція (енергійність,

діяльнісна поведінка); самостійність (ініціативність, рішучість); комунікативність (контактність); креативність (творчий потенціал) тощо» [6, с. 5]. Серед таких компетентностей вчена виокремлює ціннісно-сміслові компетентності, пов'язані із ціннісними орієнтаціями фахівців, «їхньою здатністю розуміти навколишній світ, орієнтуватися в ньому, усвідомлювати свою роль, призначення, вміти вибирати цільові й смислові установки для своїх дій, вчинків, вміти вирішувати; загальнокультурних, що охоплюють духовно-моральні основи життя людини і людства в цілому, культурологічні основи сімейних, соціальних, суспільних явищ і традицій, досвід побутової та культурно-розважальної сфер» [там саме]. До них додає навчально-пізнавальні, комунікативні, соціально-трудова, особистісного самовдосконалення.

Зі слів А. С. Гальчинського, основним фактором і ресурсом виробництва сьогодні є знання й інформація, які стали домінуючою формою багатства суспільства. Водночас ці складові прямо й безпосередньо «конституують структурну цілісність людської особистості, її креативний потенціал» [7]. Йдеться про принципове уточнення місця людини в суспільному процесі не тільки в якості суб'єкта, а водночас і об'єкта розвитку. Основою відповідних змін, на переконання вченого, є «зростання підготовленою усім попереднім розвитком самодостатності людської особистості, принципово нові можливості її самореалізації і свободи вибору. Четверта промислова революція суттєвим образом інтенсифікує ці процеси» [там саме]. У цьому контексті актуалізується необхідність розвитку ключової компетентності «уміння самостійно навчатися», адже майже кожна компетентність у своїй структурі має таку складову. Роль даної ключової компетентності у формуванні і розвитку особистості сьогодні загальновизнана. Адже предметом (змістом) навчальної діяльності є теоретичні знання, одержання яких через цю діяльність, розвиває в особистості основи теоретичної свідомості і мислення, а також творчо-особистісний рівень здійснення практичних видів діяльності. У процесі навчальної діяльності засвоюються соціальні і моральні цінності, тобто діяльність учіння характеризується тим, що в індивіда немає інших цілей, окрім

засвоєння соціального досвіду (цим відрізняється учіння від інших видів провідної діяльності). Її продуктом є зміни самої людини, її нових пізнавальних можливостей, нових практичних дій. І це вказує на важливість формування ключової компетентності «уміння вчитися» у процесі здобуття професійної освіти. Озброєння майбутнього фахівця, підготовка якого здійснюється в системі професійної освіти, ефективними і раціональними методами й прийомами самостійної навчальної роботи, підготовка його до участі у процесі безперервної освіти, трансформація завдань «вчити вчитися» у технологію «вчити професійно працювати» забезпечить його конкурентоспроможність на ринку праці.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Теоретичний аналіз результатів досліджень, висвітлених у наукових джерелах, свідчить про те, що базові компетентності є складовою професійної компетентності фахівців. З'ясовано, що теоретичною основою їх розроблення науковці визначають зміст професійної діяльності, а методологічною основою можуть слугувати різні теорії, наукові підходи, принципи тощо. Базові компетентності фахівців є багатофункціональними і багатомірними, часто корелюють або інтегрують із ключовими (універсальними) компетентностями, що відповідає змісту професійної діяльності. Практична значущість визначення і обґрунтування базових компетентностей з кожної окремої професії (спеціальності) полягає у використанні їх для розроблення стандартів підготовки кваліфікованих робітників і фахівців у системі професійної освіти. Оскільки більшість професій в сучасному світі трансформуються під впливом змін, які відбуваються в інформаційному суспільстві, то формування базових компетентностей має розглядатися в професійній педагогіці як мета педагогічної діяльності вчителя і як результат професійної підготовки кваліфікованих робітників і фахівців для різних галузей господарювання. Науковцями розроблено технологію визначення базових компетентностей, які на практиці слугують для педагогів основою для добору змісту підготовки фахівців і розроблення модульного навчального курсу.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі вбачаємо у визначенні наукових підходів до формування і розвитку базових компетентностей майбутніх фахівців у системі професійної освіти.

Література

1. Андрущенко Н. О. Формування базових управлінських компетенцій у майбутніх менеджерів економічного профілю: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Андрущенко Наталія Олександрівна; Вінницький нац. техн. ун-т, Міністерство освіти і науки України. – Вінниця, 2011. – 21 с.
2. Гам В. И. Базовые компетентности лидера образования / В. И. Гам // Современные научные исследования. – 2012. – № 10(7). – С. 27–33.
3. Гришко В. І. Формування базових компетентностей майбутніх правознавців у процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... 13.00.04 / Гришко Вікторія Іванівна; Національний університет водного господарства та природокористування, Міністерство освіти і науки України. – Рівне, 2016. – 24 с.
4. Уманець В. О. Модель формування базових професійних компетенцій електромеханіків з ремонту та обслуговування лічильно- обчислювальних машин у ПТНЗ / В. О. Уманець // Інформаційно- комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: 3-я міжнародна науково-практична конференція ; Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України – Львів, : ЛДУ БЖД, 2012. – [част. 2]. – С. 70–75.
5. Смирнова И. В. Информационная компетентность как базовая составляющая профессиональной деятельности биотехнолога / И. В. Смирнова // Теоретические прикладные аспекты современной науки. – 2015. – № 7–10. С. 133–136.
6. Радкевич В. О. Компетентнісний підхід до професійного навчання персоналу підприємств / В. О. Радкевич // Професійна освіта: педагогіка і психологія. – 2012. – XIV (XIV). – С. 277–287.

7. Гальчинский А. С. Мир разворачивается влево – в сторону человека / А. С. Гальчинский // Зеркало недели. Украина. – 2016. № 40 : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gazeta.zn.ua/macrolevel/anatoliy-galchinskiy-mir-razvorachivaetsya-vlevo-v-storonu-cheloveka-.html>

Петренко Л. Развитие базовых компетентностей будущих специалистов в системе профессионального образования.

Автором освещены результаты теоретического анализа научных работ, посвященных проблеме развития базовых компетентностей будущих специалистов в системе профессионального образования. Данные конструкты являются многофункциональными и многомерными, часто коррелируют или интегрируют с ключевыми (универсальными) компетентностями. Они выступают слагаемыми профессиональной компетентности. Теоретическую основу их разработки составляет содержание профессиональной деятельности, а методологическую – различные теории, научные подходы, принципы и т.д. Базовые компетентности каждой отдельной профессии (специальности) используют в разработке стандартов подготовки специалистов в системе профессионального образования.

Ключевые слова: компетентность, базовая компетентность, ключевая компетентность, профессиональное образование, будущие специалисты.

Petrenko L. Development of basic competencies of future professionals in vocational education.

The author highlighted the results of a theoretical analysis of scientific works devoted to the problem of development of basic competencies of future professionals in vocational education. The result of research was the conclusion of Ukrainian scientists' insufficient attention to study of the essence of the concept «core competence», their content, and the definition of set for each specialty. The difficulty of studying these constructs lies in their versatility and multidimensional. This is confirmed by the example of the component composition of managerial or leadership competencies. By following the analysis of scientific works, the basic competencies are often correlated or integrated with key (universal) competencies, including: informational, social, educational, communicative and others.

Basic competencies are the summands of professional competence. The theoretical basis of the development is the content of professional activity, and methodological - different theories, scientific approaches, principles, etc. For example, theory of control, information theory, system and acmeological approaches the principle of continuous education.

The practical significance of this research lies in the fact that the author are generalized existing scientific literature ideas about basic competencies and their role in the training of specialists, unlike defined key (generic) competencies. These are summands of each basic competencies.

The obtained results of this research provide an opportunity for teachers practitioners meaningful use basic competencies of each individual profession (specialty) in the development of training standards in vocational education and training programs, built on a modular basis.

Special attention is paid by the author to key (universal) competencies «learn to learn». Its development in the course of vocational training becomes particularly relevance due to rapidly changing situation on the labor market, the emergence of new professions.

Keywords: competence, basic competence, key competence, professional education, future specialists.